

2.2 HISTORIE 1950: PŘÍBĚHY JEDNOHO ZÁZRAKU

Kamil Činátl

Co se dozvíte v této kapitole?

- Příběh Josefa Toufara je zachycen hned v několika filmech. Různorodé prameny nám umožní, abychom historii ukázali z více perspektiv jako problém otevřený k řešení.
- Zaměříme pozornost nejen na historii, ale také na způsob, jak ji ukazují různé filmové žánry.
- Na filmy navazují i další prameny k číhošťskému zázraku. Případová studie je pojata jako didaktická detektivka: žáci pátrají po stopách minulosti.
- Prostřednictvím dramatického příběhu projdeme soudobé dějiny od roku 1950 až do současnosti. Obdobný postup lze využít k zefektivnění výuky v případě nedostatku času.
- Ukážeme si, jaké tvůrčí aktivity mohou navázat na analýzu a interpretaci pramenů.

Historie 1950: Příběhy jednoho zázraku

V případové studii využijeme film, aby-
chom žáky vtáhli do příběhu katolického
kněze Josefa Toufara. Farář zemřel v roce 1950
na následky zranění, jež utrpěl v průběhu vy-
šetřování číhoštského zázraku. Tragický osud
kněze z vesnice na Českomoravské vrchovině
ilustruje způsoby vládnutí charakteristické
pro stalinismus. V neděli 11. prosince 1949
se při mši v číhoštském kostele několikrát
pohnul kříž na oltáři. V důsledku tohoto do-
dnes nevysvětleného jevu se daly do pohybu
události, jejichž stopy jsou patrné dodnes.
Po roce 1989 se případ znovu otevřel. Toufa-
rův vyšetřovatel Ladislav Mácha byl v roce
1998 odsouzen na pět let za zneužití úřední
moci a těžké ublížení na těle. Po několika
zdravotních odkladech nastoupil někdejší
příslušník Státní bezpečnosti v roce 2002 do
vězení. V roce 2013 zahájila katolická církev
proces Toufarova blahořečení. O rok později
se u příležitosti výročí smrti Jana Palacha
objevily na budově někdejšího státního
sanatoria v Legerově ulici v Praze tváře Josefa
Toufara a Jana Palacha. Designér Otakar
Dušek instaloval portréty na chátrající fasádu,
aby veřejnosti připomněl tragické příběhy
mužů, kteří oba v budově sanatoria zemřeli.

Příběh Josefa Toufara a číhoštského zázraku

Dramatický a dodnes nejednoznačný příběh
číhoštského zázraku zdaleka nekončí Toufa-
rovým zatčením a tragickou smrtí na počátku
roku 1950. Z číhoštského kostela nás dílčí linie
historických souvislostí dovedou k širšímu
společenskému kontextu. Případ se dotýká
dobové policejní a justiční praxe, ilustruje
církevní politiku stalinismu a dobovou propa-
gandu. Příběh číhoštského zázraku neskončil

Památník v Legerově ulici v Praze, leden 2013
(foto Přemysl Fialka)

Aktualizace dějepisné látky zvyšuje zájem žáků
o výuku. Jako jedna z možností se nabízejí stopy
historie v naší současnosti. Neoficiální památník
Jana Palacha a Josefa Toufara, který v Praze in-
staloval Otakar Dušek, můžeme využít obdobným
způsobem jako vstup do dějepisné látky. Žáci vidí, že
se o Toufarovi diskutuje, že je přítomen ve veřejném
prostoru. Živá historie si snáze získá jejich pozor-
nost. Výuka tak postupuje od blízkého (přítomnost)
k vzdálenému (minulost).

Toufarovou smrtí. Na dění z roku 1950 navá-
zaly další události. Státní orgány smrt kněze
tajily, Toufar byl operován pod falešným
jménem Zouhal a jeho tělo skončilo v hro-
madném hrobě na hřbitově v Praze-Řáblicích.
Jeho blízcí se o úmrtí dozvěděli až v roce 1954.
Vyšetřovatel Ladislav Mácha byl krátce po
nežádoucí smrti faráře, který měl svou vinu
přiznat ve veřejném procesu, kádrově postižen.
Již na počátku šedesátých let probíhalo na
ministerstvu vnitřní vyšetřování pří-
padu, které skončilo Máchovým propuštěním.
V kádrovém spise si odnesl záznam, že porušo-
val socialistickou zákonnost. Toufarův příběh
znovu ožil v reformní atmosféře roku 1968,
o což se zasloužil zejména novinář Jiří Bra-
benec, který publikoval sérii článků, v nichž
se snažil odhalit pozadí číhoštského zázra-
ku. Napínavé pátrání po vinících Toufarovy
tragické smrti se podobalo detektivce. Tehdejší
pokusy o rehabilitace lidí, kteří byli odsouze-
ni za stalinismu, podnítily i Toufarovu neteř
a synovce, aby podali podnět k vyšetření
strýcovy smrti. Ladislav Mácha byl obviněn,
a dokonce zatčen. Po srpnu 1968 však vyšetřo-
vání vyznělo do ztracena, někdejší vyšetřovatel
byl zproštěn obvinění. Pak se nad příběhem
Josefa Toufara opět na dlouhou dobu zavřela
voda. Zlom přinesl až politický převrat v roce
1989. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů
komunismu zahájil šetření, které vyvrcholi-
lo v roce 1998 odsouzením Ladislava Máchy
k trestu odnětí svobody na pět let nepod-
míněně. V souvislosti s procesem Toufara
blahořečení došlo v roce 2014 k rozhodnutí,
že farářovo tělo bude vyzvednuto z hromad-
ného hrobu na hřbitově v Praze-Řáblicích.

Jak vidno, neomezuje se příběh Josefa
Toufara jen na vlastní historické události
bezprostředně spojené s pohybem kříže, za-
tčením faráře a jeho smrtí v roce 1950. Případ

zasahuje rozlehlé pole souvislostí a prorůstá
českými poválečnými dějinami až do součas-
nosti. Tuto specifickou kvalitu hodláme v pří-
padové studii využít. Perspektivou jednoho
příběhu nahlédneme vývoj české společnosti
od roku 1949 až do dneška. Takový dynamický
postup bude nutně fragmentární, zároveň však
před žáky vytyčí problémy a souvislosti, které
z výuky zaměřené na extenzivní faktografii
povětšinou nevyvstanou. Případová studie
vychází ze vzdělávací aplikace *Historie 1950:
Příběhy jednoho zázraku*, kterou jsme vytvořili
v rámci projektu Dějepis v 21. století v Ústavu
pro studium totalitních režimů. Všechny
prameny jsou dostupné na DVD i na webu.¹

Jak ovšem Josef Toufar a číhoštský zázrak
souvisí s filmem? Tato vazba je z didak-
tického hlediska klíčová, neboť historická
událost je v tomto ohledu zcela jedinečně
pramenně vybavena. To je hlavní důvod
pro to, aby si učitel pro výuku zaměřenou
na politické procesy a státní násilí v době
stalinismu, na soudobé církevní dějiny či
reflexi právního vyrovnávání s totalitní
minulostí vybral právě příběh Josefa Toufara.

Propagandistický snímek

Vedoucí představitelé KSČ rozhodli již
v průběhu vyšetřování Josefa Toufara, že
případ s křížem musí být maximálně propa-
gandisticky využit v kampani proti katolické
církví. Exemplární odhalení podvodného
zázraku mělo občany Československa pře-
svědčit o záludnosti katolické církve: stejným
způsobem vznikly všechny zázraky, na nichž
církve po staletí stavěla svou moc. Z toho dů-
vodu vznikl i krátký „dokumentární“ snímek
Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení, jehož
scénář napsal komunistický ideolog Jan Kli-
ment. Filmaři jej vytvořili v rekordně krátké
době, pod silným tlakem státu. V Číhošti se

Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení (1950, r. Přemysl Freiman)

Film z roku 1950 měl divákům ukázat, jak vznikají zázraky. Byl součástí rozsáhlé kampaně, jež byla zaměřena na diskreditaci katolické církve v Československu. V zdánlivě dokumentárním snímku byl odhalen mechanismus, jehož pomocí farář Toufar pohyboval křížem na oltáři. Podvod na prostých věřících dle filmu podnítil Vatikán, který byl ve službách amerických imperialistů. Vzhledem k nevelkému rozsahu (12 min.) představuje snímek vhodný historický pramen pro využití ve škole. Po projekci zbývá dostatek času na analýzu a interpretaci.

Číhošťský zázrak potřetí (1991, r. Jindřich Polan)
Televizní dokument z roku 1991 obrací pozornost žáků k publiku. Spolu s diváky v kině sledujeme film z roku 1950. Obyvatelé Číhoště a pamětníci se vyjadřují k tomu, jak dobová propaganda zkreslila události spojené s pohybem kříže v číhošťském kostele. Film o filmu obrací pozornost žáků od obsahu k formě. Žáci se zamýšlejí nad tím, jak film zprostředkovává minulost. Snímek zachycuje atmosféru krátce po politické změně v roce 1989. Dobová politika paměti se v mnohém liší od současnosti (hledání viníků, odpuštění). Žáci mohou odlišné postoje srovnávat.

In nomine patris (2004, r. Jaromír Polišenský)
Hraný film z roku 2004 vypráví příběh Josefa Toufara s důrazem na dramatické konflikty a napětí. Nejedná se o věrnou rekonstrukci, ve snímku se objevují i fiktivní prvky. Jednu z klíčových postav představuje režisér filmu z roku 1950. Film zachycuje průběh natáčení v Číhošti. Díky hranému filmu sledují žáci historické události perspektivou filmařů. Pomocí ukázky může učitel modelovat poznávací situaci, která se zaměřá na vznik filmu. Proč snímek vznikl? Jak měl zapůsobit na dobové diváky? Jak k filmu přistupovali jeho tvůrci? Proč se podíleli na propagandě?

začalo natáčet 1. března 1950 a již 10. března měl snímek premiéru. V dodnes nepřekonaném počtu 375 kopií byl dvanáctiminutový film plošně nasazen do kin po celé republice jako úvodník před celovečerní filmy.

Dokument o číhošťském zázraku

Po roce 1989 se opět začalo otevřeně diskutovat o státním násilí a obětech politických procesů z padesátých let. Pozornost veřejnosti se zaměřila i na Josefa Toufara. Hned v roce 1990 uspořádala obec Číhošť slavnostní pouť ke kostelu, kde byl někdejšímu faráři odhalen pomník. O rok později natočila Československá televize dokumentární pořad *Číhošťský zázrak potřetí*. Snímek zachytil zajímavou situaci. Pamětníci událostí z roku 1950 a další obyvatelé vesnice se sešli před televizními kamerami v kině, aby společně zhlédli film

Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení. Diváci poté upozorňovali na lži, zkreslení a rozpor. Průvodce pořadem, katolický kněz Alois Kánský, apeloval prostřednictvím televize na svědomí viníků a vyzval je k pokání.

Hraný film o Josefu Toufarovi

V roce 2004 vznikl podle scénáře Jana Drbohlava hraný televizní film *In nomine patris*, v němž se v roli Josefa Toufara objevil Viktor Preiss. Snímek se neomezil na rekonstrukci událostí dle historických pramenů, ale inspiroval se též románovým zpracováním příběhu.² Ve filmovém vyprávění se tak promísily skutečné a smyšlené prvky. *In nomine patris* ukazuje události především z pohledu filmařů, kteří v roce 1950 natáčeli propagandistický snímek o zázraku. Důležitou roli v příběhu sehrál zejména Jiří Langmajer v roli režiséra

Freimana (ve snímku přejmenován na Neumana), který ve filmu v rozporu s historickou skutečností hovořil s Toufarem a pochyboval o natáčení „dokumentu“ z etických důvodů.

Všechny tři snímky propojuje společné téma. Zároveň se však liší žánrově a dobou vzniku. Tento nepřehlédnutelný rozdíl ve způsobu a stylu zobrazení směřuje žáky k tomu, aby kromě příběhu věnovali pozornost i filmu jako zprostředkujícímu médiu. Od otázek po historické události, kterou film ukazuje, se pozornost přesouvá též k zátáží způsobu, jak je historie zobrazena. V situaci, kdy film představuje klíčového prostředníka v procesu utváření historického vědomí žáků, je takovýto obrat k médiu didakticky produktivní. Analýza a interpretace způsobů, jak filmy ukazují minulost, může výrazně přispět k rozvoji historické gramotnosti žáků.

Kritika ideologie

Česká filmová a televizní tvorba z dob státního socialismu nabízí velké množství snímků, které jsou nějak poznamenány dobovou ideologií. Řada těchto filmů či seriálů ukazovala tehdejší společnost zkresleně, aby přesvědčila diváky o oprávněnosti politických cílů, které strana a vláda dobově prosazovaly. Film *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* představuje typický příklad ideologické praxe, jež využívá moderní média k tomu, aby dobové publikum přesvědčila o oprávněnosti dobového postupu vůči katolické církvi. Význam filmu o číhošťském zázraku dokládají kroky v církevní politice státu, které následovaly krátce po jeho masovém uvedení do kin. V úzké návaznosti tisk a rozhlas informovaly o procesu s představiteli řeholních řádů (Machalka a spol.). Následovala tzv. akce K, při níž došlo

Filmy o číhošťském zázraku

- *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* (1950, r. Přemysl Freiman) – krátký propagandistický film byl masově promítán v proticírkevní kampani.
- *Číhošťský zázrak potřetí* (1991, r. Jindřich Polan) – publicistický dokument zachycuje pamětníky z Číhoště, jak sledují a komentují propagandistický film z roku 1950.
- *In nomine patris* (2004, r. Jaromír Polišenský) – hraný film dílem rekonstruuje a dílem domýšlí události z roku 1950.

Literatura o číhošťském zázraku

- ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Strana světí prostředky: martyrium faráře Josefa Toufara*. Šenov u Ostravy 2001.
- DOLEŽAL, Miloš: *Jako bychom dnes zemřít měli: drama života, kněžství a mučednické smrti číhošťského faráře P. Josefa Toufara*. Pelhřimov 2012.
- DRAŠNER, František: *Číhošťský zázrak: zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Praha 2002.
- KALOUS, Jan: *Číhošťský případ*. Kolín 2008.

k zrušení klášterů a k internaci řeholníků.

Tváří v tvář propagandistické produkci vystává před učitelem otázka, jak s takovým materiálem ve třídě pracovat a s jakým vzdělávacím cílem jej spojit. Jako samozřejmý cíl se jeví kritika a odhalení ideologie. Žáci sledují ideologicky zkrácené obrazy událostí, aby se seznámili s politickými představami, které filmové zobrazení skutečnosti účelově deformovaly. Takový snímek přináší dvojí vzdělávací efekt: žáci se dozvídají o historických událostech a zároveň reflektují ideologii a související postupy přesvědčování dobového publika. Lidově řečeno: učíme žáky o historii a zároveň i o propagandě. Krátký film o číhošťském zázraku z roku 1950 je pro tento vzdělávací záměr vhodný již rozsahem. Po projekci zbývá učiteli pohodlných 30 minut na analýzu a interpretaci, která se může zaměřit na následující okruhy otázek a úkolů:

- Jak snímek utváří obraz církve jako nepřítele lidu?
- Jakou roli přisuzuje divákům?
- Jaké symbolické prostředky užívá, aby diváky přesvědčil?
- Ukazuje film události pravdivě? Popište prvky, které mohou vést k pochybnostem o důvěryhodnosti média.
- Jak film představuje náboženskou víru a jak církev?

Kritika a následné odhalení ideologie jako účelové lži sice v naší školní praxi převládají, ale zdaleka nepředstavují jediný možný přístup k filmu jako historickému prameni. Filmový příběh Josefa Toufara může naznačit problémové stránky tohoto přístupu, který se u nás prosadil v návaznosti na specifickou zkušenost s ideologickou praxí státního socialismu. V zahraniční

Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení (1950, r. Přemysl Freiman)
Filmaři provedli při natáčení v březnu 1950 rekonstrukci zázraku z prosince 1949. Ve filmu ji však představili jako autentický záznam, což zdůraznil především komentář v přítomném čase. Farář a věřící se ani jednou neocitnou společně v záběru. Učitel podněcuje nedůvěru žáků vůči "dokumentu" a je díky podpůrným informacím schopen zodpovědět jejich všetečné dotazy. Na snímku nejsou místní, ale komparz dovezený StB z Prahy. Ve filmu sice vystupuje Josef Toufar, ale záběry s ním nepořídili filmaři, nýbrž technici StB při únorové rekonstrukci. V době natáčení filmu byl kněz již po smrti.

didaktice dějepisu, ačkoliv dlouhodobě pracuje s filmovými prameny, není kritika ideologie tak jednostranně rozšířena.

Proč ta nedůvěra? Kritika ideologie samozřejmě rozvíjí dovednosti: žáci přistupují k mediálnímu sdělení kriticky, získávají povědomí o technikách přesvědčování, které dodnes naleznou třeba v reklamě. Odhalování ideologických manipulací však s sebou nese rámcovou představu o poznávání dějin, která již didakticky produktivní není. Prostřednictvím kritiky ideologie, obrazně řečeno, oddělujeme zrno od plev. Co se stane, když odstraníme manipulativní zkreslení a odhalíme ideologii jako lež? Nalezneme pravdu? Pokud ani v situaci „po ideologii“ nezdůrazníme konstruktivní charakter historického poznání, pak skutečně podporujeme představu čisté a objektivní historické skutečnosti, k níž jsme došli právě kritikou a odhalením ideologie. Žáci přistupují k dějinám perspektivou selského rozumu, který tíhne k jednoduchému vidění minulosti, a rádi tak tuto představu přijmou. Případ Josefa Toufara nám může dobře ilustrovat úskalí takové didaktické práce.

V rámci pilotování vzdělávací aplikace *Historie 1950: Příběhy jednoho zázraku* jsme ukázky z *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* opakovaně testovali při výuce na všech typech škol (ZŠ, SOŠ a gymnázia). Základní tvrzení filmu, tedy že farář Toufar inscenoval zázrak, se žákům vesměs jevilo jako přijatelné. Dokonce byli schopni rozvíjet motivace takového jednání (chtěl být slavný, chtěl si zvýšit příjmy, byl k tomu někým donucen). Detailní analýza a interpretace filmu však posílily jejich pochybnosti. Zarazil je zejména přítomný čas mluveného komentáře k snímku, který vyvolával zřetelně falešnou představu, jako by filmaři byli přímo u zázraku. Touto prasklinou se žáci dostali „za“ filmový obraz a rozvinuli

kritiku ideologie, která je spolehlivě nasměrovala k závěru, že zázrak zinscenovala Státní bezpečnost. Tento výklad byli žáci schopni přesvědčivě zdůvodnit. V čem je tedy problém? Prameny takový závěr nepotvrzují, ukazuje se tudíž také jako falešný. StB v Čihošti v době, kdy došlo k pohybu kříže, neoperovala. Svědectví z pozdějšího vyšetřování opakovaně dokládají, že mechanismus nebyl dílem StB, ani při pozdější rekonstrukci jej technici nedokázali zprovoznit. Celá legenda údajně provokace se jeví jako zbytečně složitá. Zůstává naléhavá otázka, co se tedy v číhoštském kostele stalo. Ukazuje se, že kritika ideologie nevede k jednoznačným zjištěním. Nestačí odhalit lži, aby se nám vyjevila historická skutečnost. Poznávání minulosti je složitější a vyžaduje od učitele, aby žáky vybavil vhodnějšími nástroji, než je kritika ideologie.

Jiné možnosti?

Jaké alternativy se nám při využití filmu jako historického pramene nabízejí? Inspiraci můžeme čerpat od amerického historika a didaktika dějepisu Johna E. O'Connora, který rozlišuje mezi dvěma úrovněmi dějepisné analýzy filmu.⁵ V rámci první roviny se žáci zaměřují na obsahový rozbor snímku (Co jste viděli?). O'Connor nepracuje s předem daným a uzavřeným významem filmu, ale předpokládá různé způsoby vnímání. V rámci obsahové analýzy se snaží vést žáky i k tomu, aby si uvědomili, nakolik vnímání filmových obrazů závisí na jejich individualitě, na zastávaných hodnotách i na míře jejich vizuální gramotnosti. Obsahovou analýzu učitel doplňuje informacemi, které se dotýkají problematiky produkce (za jakých podmínek a s jakým záměrem film vznikl) a recepce (jak byl film vnímán dobovým publikem). Informace o produkci a recepci žáci

Historie viděná selským rozumem

Jak interpretovat minulost? Tato otázka se řeší na poli didaktiky dějepisu dlouhodobě. U nás ji zastínilo marx-leninské pojetí objektivistické vědy. Představa, že dějiny poznáváme objektivně prostřednictvím obecných zákonů historického vývoje, je mezi laiky dodnes rozšířená. Při rozvoji interpretačních dovedností se učitel potýká s řadou naivních představ a předsudků, jež vycházejí z každodenní zkušenosti (selský rozum). Učitel je musí překonávat. Britský didaktik Arthur Chapman vymezuje tyto předsudky následovně:

- Minulost má neměnnou identitu a význam.
- Interpretace by měla tuto neměnnou podobu zrcadlit.
- Výklad historie by tudíž měl být pouze jediný – a to ten pravdivý.
- Pluralita interpretací se žákům jeví jako nežádoucí (je zaujatá a subjektivní).

Volně dle: CHAPMAN, Arthur: Historical Interpretations. In: DAVIES, Ian (ed.): *Debates in History Teaching*. London / New York 2011, s. 97n.

samozřejmě nemohou vyčíst ze samotného snímku, měl by jim je tedy poskytnout učitel.

Produkce a recepce

Snímek *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* má v těchto souvislostech mimořádný potenciál již s ohledem na výjimečný počet kopií (375) a též nezvykle krátkou dobu vzniku (10 dní od prvního natáčení k premiéře). Učitel samozřejmě nemá čas si zjišťovat detailní informace o pozadí produkce filmu a jeho přijetí dobovým publikem. Vzdělávací pomůcky by mu obdobné užití filmu měly usnadnit. V již zmiňované aplikaci *Historie 1950: Příběhy jednoho zázraku* nalezne podpůrné informace o produkci a recepci filmu, které může při výuce využít. Souhrnně problematiku zpracoval též historik František Drašner v běžně dostupné knize *Číhošťský zázrak: zpráva o P. Josefu Toufarovi*.⁴

Zákulisí filmu nabízí řadu zajímavých otázek a problémů, které dodnes rezonují ve veřejném prostoru. Často se kupříkladu diskutuje otázka, kdo ve filmu vystupuje v roli číhošťského faráře. Novinář Jiří Brabec rozšířil v roce 1968 šokující informaci, že zdravotně indisponovaného Toufara nahradil v záběrech z kazatelny prokurátor Karel Čížek. Tento motiv se opakuje i v hraném filmu z roku 2004. Díky podpůrným informacím o produkci snímku se učitel ocitá v produktivní roli. Zná informace ze zákulisí, a může tak odpovídat na všetečné otázky žáků. Nevnučuje jim neosobní faktografické vědění o minulosti, ale modeluje poznávací situaci jako pátrání po stopách minulosti. Jeho expertní vědění k něčemu slouží. Žákům se nejví jako chodící Wikipedie, neboť pracuje s dovednostmi, které nejsou na internetu běžně dostupné. Může jim prostřednictvím historických pramenů, které nalezne v již zmiňované aplikaci *Historie*

1950, doložit, že ve filmu skutečně vystupoval sám Josef Toufar. Záběry však nevytvořili filmaři, ale techničtí pracovníci StB při dřívější rekonstrukci zázraku v číhošťském kostele. V době vlastního natáčení byl farář již pár dní po smrti. Učitel odhalí žákům, že věřící zachycení filmem v kostele nebyli místní, ale že se jednalo o komparz dovezený z Prahy. Zajímavé informace se týkají též dobové recepce. Snímek působil již v roce 1950 nepřesvědčivě a diváci ho přijali spíše jako doklad manipulace, proto byl poměrně rychle stažen z oběhu. Většina kopií byla zničena. Na televizní obrazovky se příznačně dostal až po roce 1989 v rámci publicistického dokumentu *Číhošťský zázrak potřetí*. K modelování divácké perspektivy může učitel využít právě tento snímek z roku 1991, který reakce diváků přímo zachycuje. Je zajímavé, že se všichni shodují na tom, že muž na kazatelně není Josef Toufar.

Atraktivní role učitele

Práce s filmem jako školním pramenem mění vztah mezi žákem a učitelem, otevírá též větší prostor pro vzájemnou interakci mezi žáky ve třídě. Filmový pramen zakládá jiný přístup k vyučování, který je didakticky produktivnější než v případě pouze znalostního dějepisu, kdy učitel vykládá látku a žák si ji pamatuje a opakuje. Analýza výukových materiálů (nemusí se samozřejmě jednat pouze o filmy) staví učitele do atraktivnější pozice toho, kdo moderuje otázky, kdo modeluje poznávací situace, a toho, kdo vzhledem k informacím o produkci a recepci snímků vidí „zabrazy“ a může žákům fundovaně odpovědět na řadu otázek. Též role žáka je kreativnější, nepřijímá pasivně předem stanovený význam probírané látky (výuka není jednosměrná).

Na druhé úrovni dějepisného rozboru filmu pracuje John E. O'Connor se čtyřmi

Film jako reprezentace minulosti

Žáci sledují, jakým způsobem film prezentuje historická témata. Všimají si toho, jak vyprávěcí perspektiva ovlivňuje vyznění minulosti.

Film jako pramen pro sociální a kulturní dějiny

Filmy určené masovému publiku umožňují žákům, aby v nich pátrali po dříve sdílených sociálních a kulturních hodnotách, aby lépe porozuměli dobovému sociálně-kulturnímu kontextu, který ovlivňoval jednání a postoje lidí.

Film jako zdroj historických faktů

Skrze analýzu dokumentárních filmů, filmových týdeníků či dobových televizních zpráv se žáci dostávají přímo k historickým faktům. Všimají si, jak vizuální jazyk zpravodajství ovlivňuje vyznění informace.

Film jako pramen pro dějiny filmu a televize

Film, televize a další nová média výrazně ovlivnily charakter moderní společnosti. Vybrané ukázky mohou posloužit jako zdroj pro reflexi těchto změn způsobených rozvojem technologií. Žáci mohou sledovat též proměny filmového jazyka.

Volně dle: O'CONNOR, John E.: Murrow confronts McCarthy. Two Stages of Historical Analysis for Film and Television. In: MARCUS, Alan S. (ed.): *Celluloid Blackboard Teaching History with Film*. Charlotte 2007, s. 17–39.

analytickými rámci, které vymezují charakter otázek a určují perspektivu interpretace filmu jako školního pramene. V úvodu jsme zdůraznili, že příběh číhoštského zázraku je výjimečně filmově vybaven. Právě trojí filmové zpracování z let 1950, 1991 a 2004, které navíc nabízí i různorodou žánrovou perspektivu, umožňuje, abychom se pokusili navržené analytické rámce komplexně uplatnit.

Diváci zázraku

Hraný televizní film *In nomine patris* z roku 2004 sice obsahuje řadu zkreslení, zároveň však prezentuje minulost srozumitelným způsobem, který nejvíce odpovídá diváckým zkušenostem a očekávání žáků. Postupujeme tedy od blízkého (žánr dramatické doku-fikce, která cílí na emotivní prožitek) k vzdálenému (propagandistický film z roku 1950). Prostřednictvím hraného filmu může učitel modelovat perspektivy, jejichž prostřednictvím vnímali události kolem pohybu kříže, Toufárova ztčení a smrti dobových aktérů. *In nomine patris* se zaměřuje na široké spektrum „diváků zázraku“. Zachycuje události pohledem místních příslušníků Sboru národní bezpečnosti, věnuje pozornost tomu, jak probíhalo natáčení filmu z roku 1950 a jak dění vnímali filmaři. Další úhel pohledu zastupují lékaři, kteří Toufara ošetřovali. A nechybí samozřejmě ani perspektiva vyšetřovatelů StB a představitelů státní moci.

Multiperspektivita

Události z roku 1950 jsou zachyceny v mnohosti pohledů. Každé hledisko je provázáno se specifickým sociálním kontextem (v našem případě především profesí), žáci tudíž nejsou nuceni k tomu, aby v duchu selského rozumu hledali jediný a pravý výklad historie. Z různých míst se dění jeví různým způsobem. Tato představa je také součástí každodenní

epistemologie, jen si ji lidé tolik nespojují s poznáváním minulosti. Od mnohdy zbytečně vyostřené polarity mezi správným a nesprávným výkladem historie se zájem žáků přesouvá k perspektivě. Žáci se snaží porozumět lidským postojům v dobovém kontextu a zohledňují přitom sociální roli aktérů, jejichž hlediskem historické události nahlíží.

Můžeme si tuto multiperspektivitu ilustrovat na konkrétních příkladech. V hraném filmu o číhoštském zázraku vystupují jako důležité postavy příslušníci místního SNB. Strážmistr Goldbricht (Jan Potměšil) a jeho mladší kolega (Saša Rašilov) stojí na počátku událostí. Film zachycuje smyšlenou scénu, v níž strážmistr Goldbricht píše hlášení o pohybu kříže. Jako místní policista s dlouhou zkušeností v četnictvu cítí sounáležitost s obyvateli vesnice a nehlásí drobné přečiny proti zákonům (nepovolená zabijačka). Raději se rozhodne pro hlášení o zázraku. Předpokládá mylně, že si jen splní povinnost a nikoho přitom nepoškodí. Zápletka je sice založena na skutečné postavě Františka Goldbrichta, který jako první příslušník Bezpečnosti prováděl šetření na místě zázraku, ale samotná scéna je smyšlená. Goldbricht nesloužil přímo v Číhošti, jak naznačuje film, ale byl náčelníkem SNB v okresním městě Ledči nad Sázavou. Hlášení o událostech v kostele nevzešlo od něj, ale od okresních funkcionářů lidové správy. I přes tyto nepřesnosti lze filmovou scénu didakticky využít. Žáci si uvědomují, že Bezpečnost nepředstavovala jednolitou kolektivní bytost, které můžeme přičítat jednotnou motivaci k jednání. Ne všichni příslušníci SNB museli být vnitřně ztotožnění s ideologií KSČ a represivní praxí stalinismu. Zejména bývalí četníci mohli do služby v SNB promítnout zkušenosti z protektorátu, kdy se ocitali v obdobném napětí mezi příkazy nadřízených

a zájmy spoluobčanů. Směřujeme žáky k tomu, aby výklad historických událostí nezakládali jen na neosobní perspektivě shora, ale aby zohlednili též pohledy konkrétních aktérů. Filmové ukázky podněcují zájem žáků o dobový sociální kontext. Žáci se snaží porozumět tomu, jak a proč lidé jednali. Prostřednictvím multiperspektivity utváříme rámcovou představu o historii, která není založena na objektivní skutečnosti a neměnném významu, ale vymezuje historické poznání jako dynamický dialog mezi minulostí a přítomností.

Film ve filmu

Hraný film z roku 2004 věnuje mimořádnou pozornost filmařům, kteří v roce 1950 natáčeli snímek *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení*. Dokument z roku 1991 se naopak zaměřuje na publikum. Tyto dvě perspektivy a tři filmové prameny je účelně didakticky provázat.

Hraný film zachycuje filmaře, jak přímo v číhoštském kostele za přítomnosti příslušníků StB natáčejí propagandistický snímek. Postava režiséra Freimana je upravena tak, aby film nepostrádal dramatické napětí. Režisér vede v rozporu s historickou skutečností dialog s farářem Toufarem o víře. Sblíží se s jeho neteří Marií (reálná postava) a postupně stále více pochybuje o smyslu filmové práce. Ve střížně diskutuje s kolegy filmaři a vyjadřuje názor, že farář Toufar nemohl podvádět ve víře, které je tak upřímně oddán. Kolegové namítají, ať si nic nevyčítá, že pouze dělal svoji práci. Film domýšlí hodnotovou kontrolu, k níž mohlo a zároveň nemuselo mezi filmaři dojít. Pro potřeby školní výuky je taková scéna podnětná bez ohledu na to, zda k ní skutečně došlo. Modeluje totiž hodnotové postoje, vůči nimž se žáci mohou nějak vymezit. Od porozumění dobovému sociálnímu kontextu se posouváme k hodnocení.

V této souvislosti se jako vhodný navazující pramen hodí film *Číhoštský zázrak potřetí*, který zachycuje reakce publika, zejména pamětníků událostí z roku 1950. Diváci hodnotí snímek jako jednoznačnou manipulaci a poukazuje na širší důsledky proticírkevní kampaně. Dotýkají se konkrétních omylů ve filmovém zpracování, které dokládají, že příznání Josefa Toufara bylo vynuceno. Na podnět průvodce pořadem, katolického kněze Aloise Kánského, vyjádří symbolickou chvíli ticha úctou obětem stalinismu. Hodnocení se z aktérské role přenáší k pohledu diváka, který se na rozdíl od diváků událostí přímo neúčastnil. Tato perspektiva je žákům nejbližší. Učitel v návaznosti na reflexi hodnotových postojů směřuje žáky k tomu, aby přemýšleli nad významem minulosti pro přítomnost a formulovali možné postoje k minulosti, které by měly vztah k hodnotám. Jaký postoj bychom měli dnes zaujmout k příběhu Josefa Toufara? Proč bychom se o něm měli učit ve škole?

Trojí filmové zpodobení událostí v Číhošti orientuje pozornost žáků k zprostředkující medialitě filmu. Žáci si uvědomují, jak důležitou roli hraje film při utváření kolektivně sdílených představ o minulosti. Prostředím srovnání prostředků užitých v jednotlivých filmech obrací jejich pozornost k tomu, jak jednotlivé filmy ukazují minulost. Analytické úsilí nesměřuje k určení nejpravdivější filmové interpretace, ale k zohlednění dobové produkce a publika. Povědomí o dějinách médií představuje důležitou dovednost, která napomáhá rozvoji historické gramotnosti žáků.

Poznámky

1. ČINÁTL, Kamil - MAHA, Jiří - PÝCHA, Čeněk:
Historie 1950: Příběhy jednoho zázraku. ÚSTR,
Praha 2014. (<http://historie1950.dejepis21.cz/>)
2. NEŠVERA, Karel – STRÖBINGER, Rudolf:
Stalo se v adventu – „čtíhoštský zázrak“. Praha 1991.
3. O'CONNOR, John E.: Murrow confronts
McCarthy. Two Stages of Historical Analysis
for Film and Television. In: MARCUS,
Alan S. (ed.): *Celluloid Blackboard Teaching
History with Film*. Charlotte 2007, s. 17–39.
4. DRAŠNER, František: *Čtíhoštský zázrak:
zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Praha 2002.